

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВ ТА МАРКЕТИНГ

УДК 338.24:332.14

О.В. Більська

Дніпропетровський національний університет імені О. Гончара

ОЦІНКА РЕСУРСОВИКОРИСТАННЯ ІНСТИТУЦІЙНИМИ ОДИНИЦЯМИ ЕКОНОМІКИ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЙ ТРАНСФОРМАЦІЇ ВЛАСНОСТІ

Розглянуто результати господарювання інституційних одиниць національної економіки в період 1990-2008 рр. за показниками ресурсовикористання. Особливий акцент надано ефективності виробництва в секторі нефінансових корпорацій в розрізі форм власності.

Ключові слова: інституційні одиниці, господарювання, ресурси, використання, оцінка, форми власності, деструкції.

Рассмотрены результаты хозяйствования институциональных единиц национальной экономики в период 1990–2008 гг. по показателям ресурсоиспользования. Особый акцент сделан на эффективности производства в секторе нефинансовых корпораций в разрезе форм собственности.

Ключевые слова: институциональные единицы, хозяйствование, ресурсы, использование, оценка, формы собственности, деструкции.

The results of institutional units management of national economy have been considered in the period of 1990-2008 on the indices of resource using. The special accent has been given to the efficiency of production in the sector of non-financial corporations in the cut of ownership patterns.

Key words: institutional units, manages, resources, uses, estimation, ownership patterns, destructions.

Зі вступом України на шлях незалежного розвитку було не тільки підтверджено надії населення на розбудову сучасної соціальної держави, а й здійснено комплекс докорінних перетворень в господарському комплексі. Пройшло майже двадцять років сходження до змішаної за власністю, певною мірою переструктурованої відповідно до потреб пересічного громадянина економіки з ринковим механізмом господарювання. Проте до останнього часу модель суспільства з соціальною архітектонікою, в якій переважає прошарок середнього класу, залишається для країни недосяжним ідеалом. З огляду на соціально-економічні реалії у всій величчї і значимості постає проблема визначення деструктивних дій і можливої суспільної динаміки.

Суспільне життя можливе лише як сукупна економічна та інша діяльність суб'єктів економіки. Власне діяльність виступає як в якості способу існування суспільства, так і безпосередньо процесом доцільного перетворення соціально-економічної дійсності відповідно до потреб населення. Але в реальному житті все відбувається не так просто і за сценаріями, які виходять з обмеженості ресурсів в питаннях задоволення все зростаючих потреб різнобічного плану і пов'язуються з потенціями виробників щодо забезпечення ефективного ресурсовикористання. Можна впевнено стверджувати, що вказаний аспект є стрижнем вивчення практично усіх відомих наукових шкіл, течій і теорій. І в цьому контексті закономірним є перегляд концепцій механізму господарювання та мотивації в процесі виробництва товарів (робіт, послуг) відповідно до етапів і періодів суспільно-історичного розвитку. Треба зробити наголос на тому, що як за радянських часів, так і з переходом у систему координат ринкової економіки було започатковано й реалізовано достатню

кількість досліджень з питань підвищення ефективності діяльності основної ланки виробничого сектора економіки і її різноманітних організаційно-продуктивних поєднань. Не припиняючи вклад наукової еліти минулої доби, все-таки слід акцентуватися на теоретичних здобутках сучасного періоду.

Останнім часом в Україні досить інтенсивно велася розробка методологічних аспектів управління та моделювання розвитку суб'єктів господарювання [1], науково-методичних основ визначення результативності діяльності підприємств [2], формування організаційно-функціональної структури підприємств з інноваційними потенціями [3] тощо. Але при всій важливості і своєчасності досліджень з подібною спрямованістю вони носять фрагментарний характер, оскільки вирішують проблему окремо взятого суб'єкта економіки. Реально ж економіка формує результати за підсумками фінансово-господарської діяльності усіх без виключення інституційних одиниць.

Метою статті є визначення продуктивної активності інституційних суб'єктів економіки за результатами їх виробничо-господарської діяльності у розрізі форм власності.

Зміни, які відбуваються в процесі виробництва і його результатів, можна сприймати у якості індикатору формування й використання економічного потенціалу зростання. З переходом України від системи балансів народного господарства до системи національних рахунків економічна діяльність розглядається як сукупність операцій з продуктами (товарами, послугами), доходами та фінансовими інструментами через взаємодію суб'єктів економіки, або, як їх ще називають, інституційних одиниць. За цим стандартом національні економічні агенти об'єднуються в інституційні сектори, зокрема, нефінансові корпорації, фінансові організації, державні органи управління, організації, що не мають на меті одержання прибутку, та сімейні господарства [4, с. 8–9].

Головними виробниками товарів і послуг виступають нефінансові корпорації. Їх економічний потенціал за питомою вагою у виробництві товарів і послуг коливався в період 1990–2008 рр. в межах $82,6 \div 63,4\%$, а за валовою доданою вартістю (ВДВ) $79,1 \div 60,7\%$ [5, с. 13, 110, 255; 6, с. 15, 85, 163]. Щодо інших секторів економіки, то фінансові корпорації в той же період наростили свою частку у загальному обсязі ВДВ з 0,5 до 8,3%, сектор загального державного управління – з 9,0 до 15,1%, домашні господарства – з 9,5 до 17,1% і тільки некомерційні організації зменшили свою питому вагу з 2,0 до 0,5 %.

Подібна динаміка пов'язана, на наш погляд, з певною переорієнтацією позицій в продуктивних можливостях і інших колись невиробничих секторів економіки. До того ж, рецесія щодо нефінансових корпорацій віднаходить пояснення й у розриві господарських зв'язків з підприємствами інших республік колишнього Радянського Союзу, різким скороченням військових замовлень та непередуманими у зв'язку з цим конверсійними заходами.

Зрозуміло, що зазначена динаміка структури ВДВ по інституційним секторам економіки відтворює тиск досить багатьох чинників, як залежних, так і незалежних (роздержавлення, приватизація, конверсія, інфляційні процеси тощо) від його суб'єктів. Щодо детермінант, які в достатній мірі визначають діяльність самих виробників, то одна їх група пов'язана суто з продуктивним задіянням виробничих факторів, а інша – з механізмом формування і розподілу доходів за результатами виробництва.

Найбільш узагальнюючою характеристикою економічного розвитку та й ефективності виробництва є динаміка такої макропропорції, як співвідношення між про-

міжним споживанням і валовим випуском. В практиці прогнозування та програмування соціально-економічного розвитку це співвідношення ідентифікується з показником затрато- чи то витратомісткості. Взагалі по економіці затратомісткість впродовж 1990–2009 рр. набула стійкої тенденції до зростання. Якщо у 1990 р. вона складала 41,2%, то вже у 2009 р. перевищила 58,3% [5, с.13; 7, с. 30]. Досить неприйнятний характер набула і тенденція щодо динаміки витрат і в інших інституційних секторах економіки. В секторі нефінансових корпорацій затратомісткість зросла з 54,7 до 66,4% або на 11,7 в. п., по фінансовим корпораціям цей показник зріс за той же період з 20,0 до 44,6% або на 24,6 в.п., по некомерційним організаціям – з 30,4 до 42,5% або на 12,1 в.п. і по домашнім господарствам з 37,1 до 40,9%, тобто на 3,8 в.п. Що стосується сектору загального державного управління, то тільки у ньому одному цей показник зменшився у виокремлений період на 18,7 в.п., а саме з 49,3 до 30,6%.

За цією досить показовою статистикою стоїть ще одна важлива обставина. Виробництво товарів і надання послуг покладено і реально здійснюється сектором нефінансових корпорацій. Певною мірою цю місію виконують і окремі фізичні особи як суб'єкти некорпоративної підприємницької діяльності. Можна з достатньою ймовірністю стверджувати про суттєво менші обсяги виробництва кінцевих товарів сектором домогосподарств і безумовно зниження показників ресурсовикористання у виробництві. Інша справа, що ця рецесія може віднайти пояснення в дії чинників, які не залежать від господарюючих суб'єктів.

Доступним аналізу є такий показник ефективності використання засобів праці, як «...частка амортизації у вартості продукції» [8, с. 258]. Вважається, що зі зростанням випуску продукції з наявної маси основних виробничих засобів зменшується обсяг амортизації на кожну одиницю вартості товарів і послуг й ймовірно набуває позитивної динаміки весь комплекс показників ефективності використання знарядь праці. За нашими розрахунками в період з 1990 по 1994 рр. питома вага амортизаційних відрахувань у ВВП знижувалася і досить інтенсивно, зокрема, якщо у 1990 р. вона складала 11,3 %, то у 1991 р. – 9,2, у 1992 р. – 8,5, у 1993 р. – 3, а вже у 1994 р. – 6 %. Але вести мову про ефективне використання основних засобів на цьому часовому відтинку немає сенсу. Це час, що повністю підпав під дію зовнішніх чинників і зовсім не контролювався суб'єктами господарювання. Обсяги виробництва ВВП у 1990–1994 рр. набули стійкої тенденції до спаду, але не в силу дій менеджменту підприємств, а у більшій мірі під впливом політико-економічних процесів, пов'язаних з розпадом колишнього СРСР і зміною економічної політики його тепер вже незалежних республік. Наприкінці 1991 р. в країні були прийняті «Основні напрямки економічної політики України в умовах незалежності» [9, с. 3], якими було визначено конверсію військового виробництва першочерговим завданням із-за його ірраціональності та кризи споживчого ринку. Справа у тому, що до України з розпадом СРСР відійшла майже третина ВПК Радянського Союзу. Безпосередньо в Україні за радянських часів за різними оцінками тільки в галузях оборонного сектору машинобудування було сконцентровано понад 27% основних виробничих засобів й працювало понад 28% промислово-виробничого персоналу [10, с. 2]. До того ж вони виготовляли понад третину товарного випуску галузей машинобудівного комплексу. Треба підкреслити, що на окремих підприємствах глибина конверсії сягала 50–70% [11, с. 5]. Тому природним було різке падіння обсягів виробництва ВВП взагалі. Здавалось би, зниження обсягів виробництва мало б привести до зростання частки амортизаційних відрахувань, але

сталось протилежне. Виникає питання – чому, і що стало причиною алогічного зниження частки амортизації у вартості продукції?

На наш погляд, причина подібної тенденції полягала в порушенні відтворювального процесу із-за призупинення діяльності значної частки підприємств промисловості. Нарахування амортизації за результатами державних індексацій суттєво відставало від динаміки цін. До того ж одні і ті ж засоби виробництва придбані в силу обставин до і після чергової переоцінки у ці роки обліковувалися за різною і, що головне, суттєво відмінною вартістю. Так, тільки у 1992-1993 рр. практично у двохмісячний термін відбувалося подвоєння цін і придбання основних засобів з подібним інтервалом ставало причиною їх відмінності у 130-280 разів. При цьому звичайною річчю стало зниження амортизації у відповідну кількість разів. Вона становила в середньому тільки 0,4-0,8 % від необхідної суми [12, с. 31]. Взагалі треба констатувати, що впродовж 1991-1994 рр. було проведено лише дві індексації у 1992 і 1993 рр. А ціни на продукцію промислового призначення зросли за цей період у 93 482 рази [13, с. 42]. Більш того, з метою приборкання інфляційного зростання державою були запропоновані понижуючі коефіцієнти при розрахунках амортизаційних відрахувань. З урахуванням усіх цих перипетій можна стверджувати, що пониження частки амортизаційних відрахувань у ВВП впродовж 1991-1994 рр. аж ніяк не пов'язується з активізацією ресурсовикористання суб'єктами господарювання. У 1995–2000 рр. мало місце суттєве підвищення питомої ваги амортизації у ВВП, яка зросла з 10,0 до 15,9%, а потім повільно знижувалася до 2008 р. За такого характеру змін постала необхідність визначення тренду показника питомої ваги амортизації у ВВП впродовж 1990-2008 рр.

Під час визначення трендів витратомісткості та питомої ваги амортизації у ВВП ми виходили з припущення, що їх зміни підпорядковуються лінійному зв'язку й описуються рівнянням регресії такого виду:

$$y(t) = a_0 + a_1 t, \quad (1)$$

де a_1 – коефіцієнт регресії у на t ,

a_0 – постійна величина або параметр рівняння (1).

Параметри рівняння (1) встановлювалися табличним способом із використанням підсумків їх граф для вирішення системи нормальних рівнянь, які мають для лінійного рівняння зв'язку такий вигляд [14, с. 296]:

$$\begin{cases} a_0 n + a_1 \sum t = \sum y, \\ a_0 \sum t + a_1 \sum t^2 = \sum yt. \end{cases} \quad (2)$$

У результаті підстановки відповідних параметрів у систему рівнянь (2) і їх наступного розв'язання щодо визначення коефіцієнтів a_0 і a_1 було одержано лінійні рівняння регресії.

$$\bar{y}(t)_v = 43,78 + 0,727t, \quad (3)$$

$$\bar{y}(t)_a = 9,52 + 0,163t. \quad (4)$$

Динаміка показників витратомісткості та амортизаціємісткості ВВП України у 1990–2008 рр. за рівняннями (3) і (4) зображена на рис. 1.

Лінійні коефіцієнти кореляції склали відповідно $r_v = 0,911$, $r_a = 0,883$. Вважається, що за умови $r > 0,8$ тіснота зв'язку достатня для того, щоб залежність між t і y сприймати прямолінійною [15, с. 67]. Керуючись статистичними критеріями, пов'язаними з одержаними кореляційними залежностями (3) і (4) щодо вит-

ратомісткості та амортизаціємісткості ВВП, можна констатувати, що в національному економічному просторі сформувалися такі поведінкові аспекти суб'єктів господарювання у виробничому секторі, які зовсім не примушують їх до покращення ресурсовикористання. Політична і соціально-економічна ситуації такі, що вони вважають за краще не здійснювати оновлення промислово-виробничих фондів, а, образно мовлячи, «вижимати» усе можливе з наявних потужностей й задовольнятися отриманими прибутками.

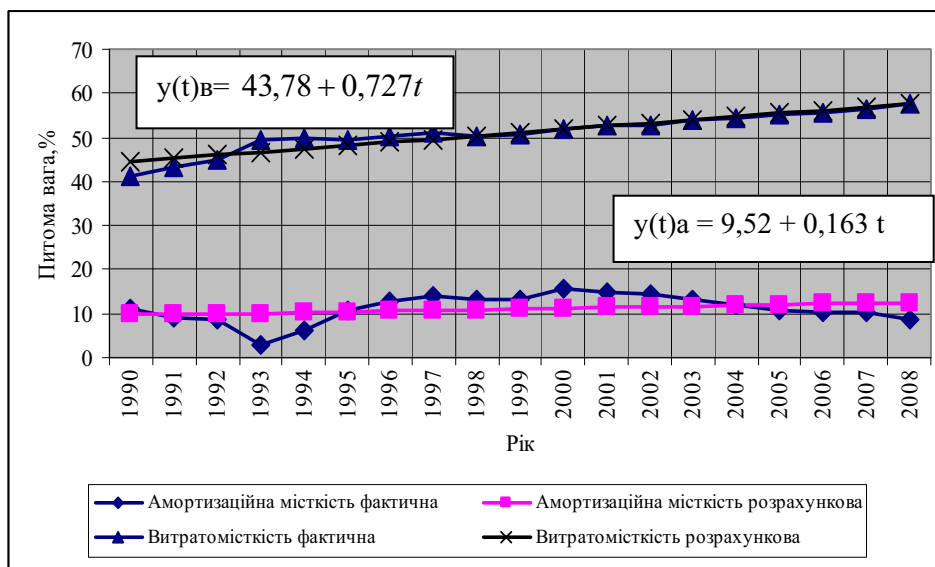

Рис. 1. Фактична і розрахункова динаміка показників витратомісткості і амортизаціємісткості ВВП України у 1990–2008 рр.

З теорії економічного аналізу відомо, що коефіцієнт регресії a_1 в рівнянні (1), показує, до якої зміни середньої величини результуючої ознаки $\bar{y}(t)$ приводить зміна факторної ознаки t на одиницю [14, с. 292]. Унаслідок цього важко знайти будь-які вагомі аргументи, щоб пояснити факт щорічного зростання витратомісткості по країні загалом на 0,727 в. п. та амортизаціємісткості – на 0,163 в.п.

В арсеналі методологічних і теоретичних інструментів аналізу і інтерпретації його результатів, яким володіє на сьогодні економічна наука і практика, чільне місце посідають підходи, пов'язані з власністю. Як зарубіжні, так і деякі вітчизняні фахівці стоять на позиціях того, що приватна власність є більш ефективною щодо ресурсовикористання. Професор Флоридського університету М.С. Шніцер стверджує, що «...найкраще середовище для ведення бізнесу створюється там, де уряд спроможний встановити й підтримувати приватну власність...» [16, с. 26]. Відомий український економіст Л.Бакаєв схильний до думки, що «...приватна власність – це одна із підвалин, на яких тримається сучасна економіка...» [17, с. 117].

Офіційна статистика засвідчує, що впродовж 1992–2008 рр. форму власності в Україні змінили 119151 об'єктів, з яких 23,6% були державними, а інші комунальними [18]. Взагалі, статистика щодо інституційних перетворень в національній економіці на сьогодні стала досить урізаною і до того ж не дозволяє проводити порівняльний аналіз. За станом на початок 2009 р. приватні нефінансові корпорації забезпечували 84,0% випуску товарів і послуг та 78,3% ВДВ. За станом на початок

2005 р. в приватному секторі економіки вже було сконцентровано понад 45,2% основних засобів [33, с. 309]. В наступні роки публікація таких даних була призупинена. Але, якщо виходити з опосередкованих даних і, зокрема, з інформації щодо амортизаційних відрахувань, то приватний сектор економіки у 2005 р. залучив до свого складу вже 49% основних засобів, у 2006 – 51,0, у 2007 – 68,5 і у 2008 р. понад 72,2% вартості виробничих основних засобів. При цьому у державному секторі національної економіки у 2008 р. залишилося тільки 22% вартості основних засобів виробництва, а всі інші (за виключенням приватного) концентрувалися в секторі нефінансових корпорацій під іноземним контролем.

Разом з тим за такого поширення приватної власності вагомі і однозначні підстави для ствердження про більш ефективну господарську діяльність в цьому секторі порівняно з державним віднайти неможливо. До такого висновку приводять результати проведених нами досліджень щодо ефективності господарювання й ресурсовикористання суб'єктами різних форм власності в секторі нефінансових корпорацій.

Для аналітичного дослідження було взято найбільш вживані в процесі планування та прогнозування соціально-економічного розвитку макропоказники (валовий випуск, проміжне споживання, валова додана вартість, споживання основного капіталу) та індикатори ефективності, а саме – результативність роботи та зведений показник економічної ефективності виробництва сектору нефінансових корпорацій. Щодо ресурсовикористання, то автор, виходячи з наявної статистичної бази, зупинився на витратомісткості виробництва відносно валового випуску і ВДВ [34, с. 163]. В секторі нефінансових корпорацій динаміка валового випуску товарів і послуг за основними цінами (без врахування податків і субсидій на продукти і імпорт) набула впродовж 2005–2008 рр. практично (за незначним відхиленням у 2008 р.) позитивної динаміки. В цілому зросли на 19,6% у виокремлений період й обсяги проміжного споживання виробничих ресурсів, що в принципі пояснюється необхідністю забезпечення випуску товарної маси з тотожними темпами зростання. Але в контексті необхідності сповідування політики більш економічного використання виробничих ресурсів подібна динаміка слабо корелює з позитивною тенденцією. Обсяги ВДВ за умови зростання у 2005–2007 рр. на 26,3% були призупинені рецесійною динамікою у 2008 р. на 4,9 в.п. порівняно з 2007 р. Подібна тенденція склалася і з динамікою амортизаційних відрахувань – у 2005–2007 рр. зростання на 16,8%, а потім зниження у 2008 р. порівняно з 2007 р. на 8,5 в.п.

Якщо вести мову про ефективність і результативність господарювання, то показники, які їх відтворюють в секторі нефінансових корпорацій, теж змінювалися практично некерованим чином і урешті-решт не дозволяють вести мову про якісь чітко сформовані тенденції. Більш рельєфно вся гама показників відтворюється по сегментам наповнення інституційного сектору нефінансових корпорацій. За нашими розрахунками, загальні макропоказники мали кращу динаміку по сектору приватних нефінансових корпорацій (ПНФК), а результативності та ресурсовикористання – по державним нефінансовим корпораціям (ДНФК). Порівняно кращими по сектору ПНФК були показники амортизаціємісткості випуску і ВДВ. Проте цьому є пояснення, які не на користь менеджменту сектору ПНФК. Менеджмент ДНФК не дозволяє собі реалізовувати за ціною металобрухту не задіяні у виробничому процесі основні промислово-виробничі фонди, а в разі приватизації об'єктів державної власності така акція проводиться практично миттєво.

Ситуація навколо ефективності господарювання в приватному секторі нефінансових корпорацій являє собою прояв однієї зі спектру складних соціально-ринкових структур. З одного боку, недосконалість і обмеженість дієвого впливу тільки-но створених формальних і неформальних ринкових інститутів на реальну поведінку учас-

ників ринку зумовлює певний відхід держави від втручання в їх господарську діяльність. Проте результати господарювання в свою чергу вимагають розробки і впровадження таких правил функціонування ринкових інститутів, які б були більш довершеними і ретельними щодо дотримання ними вимог по активізації економічної діяльності. І тут не йде мова про максимізацію загальносуспільного корисного ефекту, а взагалі хоча б про прозорий імператив максимізації індивідуальної корисності.

Висновки. Отже, так довго очікувані надії щодо активної і ефективної виробничо-господарської діяльності за умови домінування приватної власності виявилися на національних теренах міфом, який власне змінив міф про ефективність централізованого планування та доцільності повної соціалізації виробництва. Але, якщо практика світової спільноти доводить протилежне, то мабуть надії на приватну власність не виправдалися з якихось інших причин і слід активізувати дослідження в цілях виявлення і усунення деструкцій.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Пилипенко А.А. Стратегічна інтеграція підприємств: механізм управління та моделювання розвитку: монографія / А.А. Пилипенко. – Х.: ІНЖЕК, 2008. – 408 с.
2. Олексюк О.І. Економіка результативності діяльності підприємства: монографія / О.І. Олексюк. – К.: КНЕУ, 2008. – 362 с.
3. Павленко І.А. Інноваційне підприємництво у трансформаційній економіці України: монографія / І.А. Павленко. – К.: КНЕУ, 2007. – 243 с.
4. Моторин Р.М. Система національних рахунків: навч.-метод. посіб. / Р.М. Моторин, Т.Є. Трубнік-Шаковяш, М.В. Мазур. – К.: КНЕУ, 2007. – 200 с.
5. Національні рахунки України за 2004 рік: ст. збірник // Держкомстат України; відп. за вип. І.М. Нікітіна. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2006. – 327 с.
6. Національні рахунки України за 2008 рік: ст. збірник // Держкомстат України; за ред. І.М. Нікітіної. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. – 248 с.
7. Статистичний щорічник України за 2009 рік // Держкомстат України; за ред. О.Г. Осауленка. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. – 548 с.
8. Баканов М.И. Теория экономического анализа: учебник / М.И. Баканов, А.Д. Шеремет. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 416 с.
9. Основні напрямки економічної політики України в умовах незалежності // Урядовий кур'єр. – 1991. – № 32. – 16 с.
10. Эннанов В. «Война» не прокормит / В. Эннанов // Киевский вестник. – 1991. – 17 дек. – 10 с.
11. Конверсия, рынок, труд / В.С. Васильченко, В.В. Ерасов, Б.Н. Крыжановский, В.В. Онищенко. – К.: НЦ ЗРТ, 1994. – 206 с.
12. Орлов П. Государственное регулирование обновления основных фондов / П. Орлов // Экономика Украины. – 1994. – № 11. – С. 41–53.
13. Загальноекономічні показники // Бюлетень НБУ. – 2008. – №5. – С. 40–163.
14. Венецкий И.Г. Основные математико-статистические понятия и формулы в экономическом анализе: справочник / И.Г. Венецкий, В.М. Венецкая. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Статистика, 1979 – 447 с.
15. Коробов М.Я. Фінансово-економічний аналіз діяльності підприємств: навч. посіб. / М.Я. Коробов. – К.: Знання; КГО, 2001. – 367 с.
16. Шніцер М. Порівняння економічних систем / М. Шніцер; пер. з англ. – К.: Основи, 1997. – 519 с.
17. Бакаев Л.О. Кількісні методи в управлінні інвестиціями / Л.О. Бакаев. – К.: КНЕУ, 2000. – 345 с.
18. Інформація щодо реформування відносин власності в Україні за 2008 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.spfu.gov.ua/ukr/reports_spfu.php
19. Статистичний щорічник України за 2000 рік // Держкомстат України; відп. за вип. В.А. Головка. – К.: Техніка, 2001. – 598 с.

Надійшла до редколегії 21.03.2011